

ІННОВАЦІЙНЕ ЗРОСТАННЯ – ОСНОВА СТАБІЛЬНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

С. І. Дем'яненко,

доктор економічних наук, професор, Українська аграрна конфедерація, Київ

Надійшла до редакції 24.05.04

Резюме: Розглянуто основні чинники інноваційних процесів в сільському господарстві в умовах ринкової економіки. Проаналізовано дію та вплив ринкових механізмів на формування виробничих витрат та специфіку інноваційних процесів у галузі. Показано роль та місце держави як чинника інноваційного зростання в АПК.

Резюме: Рассмотрены основные факторы инновационных процессов в сельском хозяйстве в условиях рыночной экономики. Проанализировано действие и влияние рыночных механизмов на формирование издержек производства и специфику инновационных процессов в отрасли. Показано роль и место государства как фактора инновационного роста в АПК.

Abstract: Considered main factors of innovation in agriculture in condition of market economics. Analyzed an action and influence of the markets mechanisms on the production costs formation and specific of the innovation process in agriculture. Showed the role and place of state as a factor of innovation growth in AIC.

Ключові слова: інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, виробничі витрати, ціна, довгострокова і короткострокова проблеми, цінова еластичність та еластичність за доходом, стабільне зростання.

Keywords: innovation, competitiveness, production costs, price, long run problem, short run problem, price and income elasticity, steady growth.

ВСТУП

Дослідження рівня конкурентоспроможності економіки 75 країн світу, яке проведене минулого року групою економістів на чолі з професором Гарвардського університету Джефрі Саксом, називає одними з основних причин відставання України (вона посідає 65 місце в цьому списку і знаходиться між Гондурасом і Еквадором) – недорозвиненість соціальних інститутів, несприятливі макроекономічні умови та відсутність чіткої інноваційної політики держави. І хоча починаю-

чи з 2000 року намітилася тенденція підвищення інноваційної активності в промисловості країни, і, зокрема, в тракторному й сільськогосподарському машинобудуванні та харчовій промисловості, проблеми, зазначені американськими дослідниками, є актуальними.

Виходячи зі специфіки сільського господарства, як галузі економіки, саме інноваційна діяльність серед трьох названих чинників підвищення конкурентоспроможності економіки є визначальним чинником для галузі. Пояснюється це специфікою сільського

господарства, де виробництво відбувається в умовах так званої ринкової моделі "чистої конкуренції", основними характеристиками якої є значна кількість виробників сільськогосподарської продукції, яка до того ж є стандартизованою або однорідною, досить прості умови входження в ринок цієї продукції та вихід з нього для підприємств виробників і трейдерів, неможливість значно впливати на рівень цін на сільськогосподарську продукцію з боку її виробників. Саме такі особливості галузі обумовлюють основне джерело, за рахунок якого можуть зростати прибутки аграрних підприємств, і цим джерелом є зниження питомих виробничих витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Знижувати ж питомі виробничі витрати можливо лише за рахунок інноваційної діяльності, що і засвідчує досвід розвинутих країн світу.

2. ДІЯ РИНКОВОГО МЕХАНІЗМУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

В умовах ринкової економіки діє чіткий механізм, що регулює рівень і ефективність виробничих витрат і передбачає діалектичну взаємодію між ціною і рівнем витрат. Ціна є об'єктивним і примусовим нормативом рівня витрат. З другого боку, закон середньої норми прибутку в умовах чистої конкуренції забезпечує приблизно однакову ефективність виробництва в різних його галузях. Якщо в будь-якій галузі чи виді виробництва внаслідок кон'юнктури ефективність зростає, то неминуче туди надходять нові капіталовкладення, що сприятиме розширенню виробництва і, нарешті, підніме рівень його ефективності до рівня інших галузей. Таким чином, ціна обумовлена середньою нормою прибутку і визначає межу рівня виробничих витрат. Підвищення норми прибутку відносно її середньо галузевого рівня, зафіксованого в ціні, можливе тільки через зни-

ження виробничих витрат і підвищення споживчої вартості продукції (її якості). У свою чергу, зниження витрат приводить до відхилення від середньої норми прибутку і відновлення її рівня зумовлює зниження ціни.

Кожний виробник намагається звести до мінімуму свої виробничі витрати. Мінімум витрат на макроекономічному рівні його не цікавить. Однак, окремі мінімуми виробничих витрат на мікроекономічному рівні неспівставні між собою. Ця несумісність проявляється у неможливості покрити попит на кращі засоби виробництва їх пропозицією за ринковими цінами, що дорівнювало б собівартості їх виробництва (урівноваженим цінам моделі чистої конкуренції). А через те, що попит перевищує пропозицію на ці засоби виробництва, внаслідок чого ціни на них зростають, то відбувається певне вирівнювання мікроекономічних мінімумів виробничих витрат.

Однак, у цілому конкуренція в умовах ринкової економіки приводить ціни виробництва до мінімуму, а загальну норму прибутку s до мінімально можливої норми. Звідси можна зробити висновок, що з методологічної точки зору більш доцільно говорити не про середню норму прибутку, як це доводив К. Маркс, а про мінімальну норму прибутку. В цьому полягає суть механізму функціонування виробничих витрат в системі ринкової економіки. Найбільш явно цей механізм діє в умовах чистої конкуренції, до яких, з певними застереженнями, відноситься сільське господарство. Однак зазначений механізм функціонує і в умовах монополістичної конкуренції, олігополії й чистої монополії, хоча на його дію тут впливає монополістична влада.

На рис. 1 зображено основні складові механізму функціонування виробничих витрат в системі ринкової економіки. Перетин ринкових попиту й пропозиції (точка E_1) визначає ціну на продукцію (C_1). При цій ціні та

існуючій собівартості продукції (C_1) конкретне підприємство матиме певний прибуток (площина Π_1ABC_1). Однак, якщо цей прибуток забезпечуватиме більш високу його норму, ніж та, що склалася в даній галузі виробництва, то неодмінно інші підприємства стануть виробляти даний продукт. Це спричинить нову пропозицію продукції на ринку (ΠP_2), нову точку перетину попиту й пропозиції (E_2) і нову ціну (Π_2). При цьому кількість реалізованої продукції на ринку збільшиться до обсягу O_2 . Але при новій нижчій ціні та існуючій собівартості продукції підприємство вже не зможе отримати той прибуток, який отримувало при ціні Π_1 .

У цій ситуації підприємство повинно або припинити виробництво даної продукції і зайнятися прибутковішим виробництвом, або знизити свої виробничі витрати до рівня, який би при ціні Π_2 забезпечив йому потрібний прибуток. При цьому слід відміти-

ти, що в умовах чистої конкуренції у довгостроковому періоді економічний прибуток завжди буде дорівнювати нулю, тобто ціна дорівнюватиме собівартості одиниці продукції в точці, де крива маржинальних витрат перетинає криву питомих виробничих витрат, а в умовах недосконалої конкуренції економічний прибуток, як правило, завжди існуватиме.

Для сільського господарства як специфічної галузі економіки дія ринкового механізму функціонування виробничих витрат має свої особливості, які полягають у тому, що не завжди ціна на продукцію, визначена в точці перетину попиту й пропозиції, перевищує виробничі витрати сільськогосподарських підприємств. У такому випадку необхідне втручання держави, спрямоване на підтримку сільськогосподарського виробництва. Держава для цього може використовувати різні шляхи. Так, у США, зокрема, протягом досить тривалого періоду часу

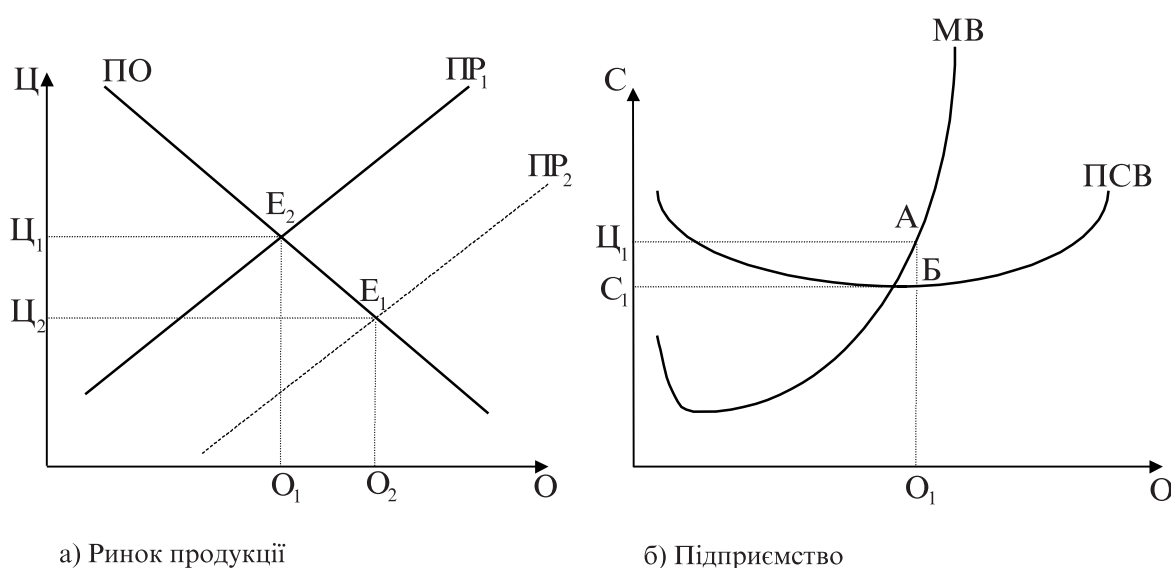

Рис. 1. Функціонування виробничих витрат у системі ринкової економіки (Ц s ціна на продукцію; С s собівартість одиниці продукції; ПСВ s питоми сумарні виробничі витрати; МВ s маржинальні витрати)

існувало п'ять основних каналів державної підтримки фермерів: пряма допомога через систему соціального забезпечення (фермерам, що опинилися у скрутному становищі); державні програми, спрямовані на збільшення попиту на сільськогосподарську продукцію або зниження виробничих витрат; програма обмеження посівних площ, внаслідок чого знижується обсяг виробництва і виникають умови для підвищення цін; програми дотацій для покриття різниці між закупівельними і продажними цінами і гарантування цін на сільськогосподарську продукцію, інші диференційовані цільові субсидії фермерам. Однак, при цьому слід зазначити, що світовою тенденцією останніх років є відхід від підтримки сільськогосподарських цін.

Особливості функціонування ринкової економіки в сільському господарстві в цілому і формування виробничих витрат у цій галузі зокрема, можна звести до трьох груп чинників.

Перша група чинників стосується умов функціонування ринку, які наближені до моделі чистої конкуренції про що вже йшла мова. Звичайно ж, віднесення сільськогосподарської галузі до ринкової моделі чистої конкуренції є значною мірою умовністю, тому що жоден з базових чинників моделі у реальній економіці не існує в чистому вигляді. Однак таке припущення є дуже важливим в економічній теорії і дозволяє проводити дослідження, робити висновки і прогнозування.

Друга група чинників пов'язана з так званою довгостроковою проблемою у сільському господарстві і полягає в низьких доходах сільськогосподарських виробників відносно працівників підприємств інших галузей. Основними причинами цієї проблеми є цінова нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, дисбаланс попиту й пропозиції (пропозиція перевищує попит), а також відносна імовірність сільськогоспо-

дарських ресурсів. Сукупність чинників другої групи обумовлює тенденцію зниження цін і доходів у сільському господарстві відносно цін і доходів в інших галузях економіки.

Третя група чинників стосується короткострокової проблеми, суть якої полягає у нестабільності доходів сільськогосподарських виробників і проявляється через коливання цін на сільськогосподарську продукцію і, відповідно, доходів за роками. Причинами такого становища є як нееластичність попиту на сільськогосподарську продукцію, так і коливання в обсягах виробництва та попиту на неї. Такі коливання пов'язані з особливостями виробництва в цій галузі, що значною мірою залежить від погодних і кліматичних умов. Через це в умовах нееластичного попиту навіть незначні коливання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції спричинять досить суттєві зміни сільськогосподарських цін і доходів, прикладом чому може слугувати ситуація на ринку зерна в Україні в 2001 році, коли внаслідок високого урожаю зернових ціни на них значно знизилися порівняно з 2000 роком.

3. ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Зв'язок особливостей функціонування ринкового механізму в сільському господарстві з формуванням виробничих витрат підприємств даної галузі найбільш чітко проявляється через призму співвідношення постійних і змінних витрат. Справа в тому, що сільськогосподарське виробництво відносно мало реагує на зміни сільськогосподарських цін і цін на виробничі ресурси з причини високої питомої ваги постійних витрат у структурі собівартості продукції. Саме цей чинник змушує сільськогосподарських виробників

не припиняти виробництва навіть в умовах його збитковості, що вигідніше, ніж зупинка виробництва, адже тоді збитки будуть більшими. Крім цього в селянських (фермерських) господарствах, де використовується в основному праця членів цих господарств (фермера і членів його родини), валовий дохід розподіляється не на оплату праці і прибуток, а на фонди споживання і нагромадження. Співвідношення між цими фондами є досить гнучким і змінюється за роками залежно від потреб виробництва і сім'ї селянина. Саме цим пояснюється велика стійкість таких фермерських господарств які можуть тривалий час працювати і за умов збитковості свого виробництва, навіть порівняно з іншими організаційно-правовими формами сільськогосподарських підприємств (товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, кооперативів, корпорацій тощо).

Особливістю попиту на сільськогосподарську продукцію є те, що з розвитком економіки темпи зростання доходів населення випереджають темпи підвищення попиту на неї. Більше того, цей процес супроводжується зміною структури попиту, коли попит на певні види продуктів взагалі знижується (так звані низькоякісні продукти: хліб, картопля, молоко, яйця, цукор). Пояснюється це тим, що з розвитком економіки і підвищенням доходів населення тільки незначна частина приросту доходів витрачається на продукти харчування. Більша ж частина йде на промислові товари й послуги. Однак і та незначна частина приросту доходу, що виділяється на продукти харчування в основній своїй масі використовується не на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, а на її переробку, підготовку до споживання.

Як показує світовий досвід, еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію завжди нижча, ніж на продукцію промисло-

вості, а це означає, що зростання доходів населення спричинятиме уповільнення темпів підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію і прискорюватиме темпи підвищення попиту на промислову продукцію та послуги. Цей висновок є дуже важливим з точки зору формування виробничих витрат у сільському господарстві. Перш за все, це пов'язано з системою ціноутворення як на сільськогосподарську, так і на промислову продукцію, що використовується у сільському господарстві. Згідно з класичною теорією ринкової економіки, зростання реальних доходів населення повинно забезпечувати рівновелике підвищення як попиту, так і пропозиції на продукти в економіці в цілому. Чинниками, що забезпечують таке рівновелике підвищення, є зростання авансувань у виробничі фонди й запровадження у виробництво нової техніки і технологій. При цьому особливістю даного процесу є те, що зростання авансувань у фонди здійснюється, як правило, у промисловості і сфері послуг, а нова техніка й технології як результат фондового переоснащення промисловості і науки у сільськогосподарському виробництві. Зазначені процеси супроводжуються зростанням цін на продукцію промисловості та послуги і зниженням цін на продукцію сільського господарства.

Графічно цей механізм показано на рис. 2, а, де видно, що із зростанням пропозиції і попиту на сільськогосподарську продукцію ціни на неї знижуються (від C_1 до C_3). Враховуючи те, що попит на продукцію галузі нееластичний і його зростання з підвищенням доходів населення є проблематичним, зниження цін на продукцію сільського господарства є стійкою закономірністю. В цих умовах тільки запровадження нової техніки і технологій, а також певні структурні зміни в самих сільськогосподарських підприємствах (враховуючи і їх укрупнення,

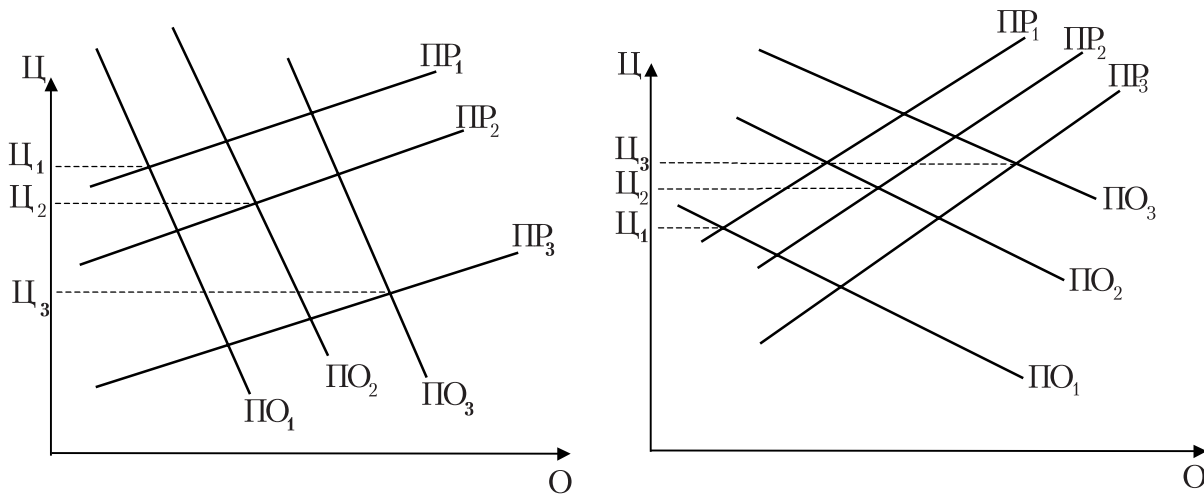

Рис. 2. Динаміка цін на продукцію сільського господарства та промисловості залежно від рівня еластичності попиту: а) Ринок сільськогосподарської продукції; б) Ринок промислової продукції

або, навпаки, розукрупнення, зміну спеціалізації та галузевої структури), що сприяли б зниженню собівартості одиниці сільськогосподарської продукції, можуть збалансувати зниження цін на неї і забезпечити можливість відтворення в сільському господарстві. Така ситуація диктує й напрямки інноваційної політики.

Крім цього, протидіючим чинником зниження собівартості продукції в сільському господарстві є закономірність підвищення цін на промислову продукцію (рис. 2, б). Це ще більше зумовлює необхідність підвищувати продуктивність використання ресурсів у сільському господарстві, запровадження прогресивних техніки і технологій, проведення структурних змін.

Все вищезазначене сприятиме підвищенню як пропозиції на сільськогосподарську продукцію, так і попиту на неї. І, як наслідок, мають уповільнюватися темпи зниження ціни на сільськогосподарську продукцію. Разом з тим це спричиняє й те, що підвищення пропозиції і в сільському господарстві і в

промисловості має приблизно однакові темпи. Згідно з неомальтузіанською теорією, яка набула досить широкого відгуку серед економістів країн Заходу, темпи зростання населення за рахунок країн, що розвиваються, будуть перевищувати темпи збільшення технологічних інновацій. Такі стрімкі темпи зросту населення в цих країнах (через кожні 37 років населення Землі подвоюється), згідно з теорією неомальтузіанства, змусять країни, що розвиваються, залишати світові ринки сільськогосподарської продукції, щоб мати змогу забезпечити власні потреби. В результаті пропозиція продукції сільського господарства на світовому ринку скоротиться, що спричинить зростання ціни на неї. Чинником, що змушує ці країни виходити з світових ринків сільськогосподарської продукції, є й такий: еластичність попиту за доходом у населення тут значно вища, ніж у розвинутих країнах, і зі збільшенням населення темпи зростання попиту на продукцію сільського господарства випереджатимуть темпи приросту населення.

Існує чітка взаємозалежність між рівнем середньодушового сукупного доходу і рівнем еластичності за доходом на продукти харчування – зі зниженням валового національного продукту на душу населення, і, відповідно, середньодушових доходів, простежується явна тенденція до підвищення рівня еластичності попиту за доходом. Так, якщо у США майже половина всіх харчових продуктів має від'ємну еластичність попиту за доходом, а за іншими продуктами вона не перевищує 0,3, то в країнах, що розвиваються цей показник майже за всіма видами харчових продуктів дорівнює або більший одиниці.

Згідно з вище зазначеними закономірностями, попит на сільськогосподарську продукцію на світовому ринку в цілому має зростати, що зумовлює підвищення світових цін на неї. Таким чином, і перша причина (відносна зниження пропозиції сільськогосподарської продукції на світовому ринку), і друга (підвищення попиту на цю продукцію) впливають на зростання цін на продукцію сільського господарства. З огляду на викладене можна було б зробити висновок про підвищення доходів в аграрному секторі економіки. Однак в дійсності цього не відбувається з ряду причин. По-перше, сільське господарство пов'язано з використанням обмежених ресурсів. А це означає збільшення виробничих витрат сільськогосподарських підприємств з нарощуванням пропозиції своєї продукції. Через те, що виробничі ресурси обмежені, то зростання попиту на них однозначно зумовлює зростання цін на ці ресурси. Більше того, в умовах нарощування використання певних видів ресурсів (змінних) при фіксації їх інших видів (постійних) починає спрацьовувати закон зниження віддачі ресурсів, а це означає, знову ж таки, зростання собівартості сільськогосподарської продукції. В такій ситуації доходи аграрних підприємств набувають тенденції до зниження.

Досліджуючи питання інноваційної діяльності в сільському господарстві слід зазначити, що специфічні особливості цієї галузі визначають і специфіку інноваційної діяльності в системі економічних відносин АПК. Досвід країн із розвинутою ринковою економікою засвідчив, що без інституційного розвитку, який би супроводжував інноваційний процес, не можна розраховувати на його успіх. Під інституційним розвитком розуміється, найперше, створення організацій і структур, які б займалися інноваційною діяльністю. При цьому слід підкреслити, що ці організації і структури повинні виступати в ролі суспільних інститутів, інтеграційних організацій які б за сприяння держави об'єднували зусилля науково-дослідних і освітніх організацій, спрямованих на розробку й упровадження у виробництво нових технологій з метою раціоналізації використання ресурсів, підвищення екологічної безпеки та безпеки харчування і, в кінцевому результаті, забезпечували зниження собівартості одиниці продукції й зростання прибутковості аграрного виробництва. Це можуть бути організації створені на базі сільськогосподарських машинобудівних заводів, науково-дослідних інститутів чи навчальних закладів. Але організаційні й структурні основи цих компаній будуть подібними, інтеграційними.

4. РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ІННОВАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Роль держави, з точки зору інституційного розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки, і як частини її аграрної політики, пов'язана, найперше, із політикою ресурсного забезпечення галузі і передбачає наступне:

1. Вплив на систему ціноутворення на ресурси – мінеральні добрива, хімікати, насіннєвий і генетичний матеріал, концентровані корми, паливо-мастильні й

будівельні матеріали, вода для зрошення тощо.

2. Сприяння у сфері матеріально-технічного забезпечення села.
3. Підтримка й розвиток інформаційної системи.
4. Створення системи кредитування для цілей закупівлі ресурсів.

Загальна мета інституційного забезпечення інноваційного процесу – прискорити впровадження нових технологій у виробництво, за рахунок чого збільшити його обсяги та прибуток сільськогосподарських підприємств шляхом зниження питомих виробничих витрат. До загальних цілей цього процесу відносять переконання сільськогосподарських виробників у потребі впровадження нових технологій і такій організації ринку ресурсів, при якій він був би здатний поставити ці нові технології.

До специфічних цілей слід віднести спонукання сільськогосподарських виробників йти на ризик впровадження цих нових технологій, попередження помилок при їх впровадженні, попередження неякісного забезпечення ресурсами сільськогосподарських підприємств, підвищення ефективності виробництва, сприяння розвитку матеріально-технічного забезпечення, комбінування його із системою забезпечення кредитними ресурсами, максимізацію національного виробництва ресурсів, що передбачає його фінансову підтримку з боку держави та упередження імпорту ресурсів шляхом відповідного його оподаткування.

Однак, світовий досвід засвідчує, що стратегія аграрної політики спрямована на захист сільського господарства від впливу економічних чинників зовнішнього середовища замість сприяння його інвестування й здійснення інноваційного процесу спрямованих на збільшення можливостей сільського господарства реагувати на економічні зміни

та підвищення його конкурентоспроможності, призводить тільки до збільшення диференціації в рівнях добробуту міського й сільського населення та обмежує можливості сільського господарства використовувати сприятливу ринкову кон'єктуру для економічного зростання. Разом з тим, інвестиції та інновації у суспільні організації, що працюють на інноваційний процес в АПК, були визначальними чинниками успішного розвитку сільського господарства в таких країнах як Данія, Японія, США та інших.

У зв'язку з цим вимагає критичного ставлення спроба певної частини вітчизняних економістів-аграрників, урядовців і аграрного лобі у Верховній Раді перенаправити значну частину бюджету країни на підтримку сільського господарства. Відомо, наскільки енерго і працемістким є сільське господарство України. Воно потребує як найшвидшої структурної перебудови з метою створення комерційних, спеціалізованих приватних сільськогосподарських підприємств. Тому суцільне дотатування і субсидування існуючих не ефективних сільськогосподарських підприємств не принесе користі ні державі ні цим підприємствам. У цьому зв'язку доцільніше було б підтримати галузі, що виробляють ресурси для сільського господарства, зокрема сільськогосподарську техніку і мінеральні добрива. Це дало б змогу запровадити контроль за використанням бюджетних коштів та здешевіти сільськогосподарську продукцію.

Основна мета аграрної політики в цій сфері полягає у забезпеченні прискорення впровадження нових технологій у виробництво, за рахунок чого мають зрости його обсяги. При цьому можна виділити загальні та специфічні цілі даної політики.

До загальних цілей відносять переконання сільськогосподарських виробників у потребі впровадження нових технологій і такій

організації ринку ресурсів, при якій він був би здатний постачати ці нові технології.

Однак, як і при будь-якому регулюванні економіки, існують певні недоліки й політики ресурсного забезпечення сільського господарства. Перш за все, вони пов'язані з проблемами субсидування промислових галузей.

По-перше, шляхом субсидування встановлюється різниця між високими світовими й низькими внутрішніми цінами на ресурси, що є неефективним з точки зору суспільства в цілому. Внаслідок зниження цін на ресурси відбувається неефективний перерозподіл ресурсів в економіці, адже сільськогосподарські виробники приймають свої рішення стосовно розміщення ресурсів у виробництво, керуючись спотвореною інформацією. Через це програє вся економіка.

По-друге, це проблема контролю за виробничими витратами, що субсидуються, а також проблема державного бюджетного дефіциту.

По-третє, дешеві ресурси, як правило, використовуються неефективно самим сільським господарством.

Звичайно, враховуючи специфіку сільськогосподарської галузі держава не повинна стояти осторонь проблем, що в ній існують. Однак, втручання держави в ринкові механізми мають бути виваженими і прогнозованими. Зокрема політику підтримки сільського господарства потрібно погоджувати зі вступом України до Світової організації торгівлі (СОТ). Ставши членом цієї організації Україна матиме величезні можливості підтримувати свій сільськогосподарський сектор. СОТ обмежує використання лише тих заходів підтримки, які мають викривляючий вплив на виробництво або торгівлю. Але в той же час, положення СОТ передбачають використання заходів підтримки сільського господарства, що належать до заходів так званої "зеленої скриньки". Заходи

"зеленої скриньки" не підлягають скороченню і члени СОТ можуть вільно їх використовувати. Ці заходи є також найбільш ефективними для забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Таким чином, будучи членом СОТ і використовуючи заходи, що передбачені "зеленою скринькою", Україна може зробити суттєвий крок на шляху створення умов довгострокового розвитку сільського господарства, підвищення рівня життя сільського населення та розвитку ринкової і соціальної інфраструктури. Вступ до СОТ покращить перспективи сільськогосподарського зростання в Україні через скорочення неефективних витрат на не ринкової заходи і, зокрема, цінової підтримки, надасть можливість широкого використання заходів "зеленої скриньки", які мінімізують викривлення і максимізують довгострокові вигоди для сільського господарства.

Основними двома критеріями, які визначають заходи зеленої скриньки, є такі:

- Ці заходи не повинні мати викривляючого впливу на торгівлю чи виробництво, або цей вплив має бути мінімальним і не стосуватися цінової підтримки виробництва;
- Заходи повинні реалізуватися через урядові бюджетні програми, а не за кошти споживачів продуктів харчування.

Основні заходи "зеленої скриньки, які відносяться до загальних послуг, наступні:

1. Наукові дослідження, в тому числі загальні дослідження, дослідження та програми, пов'язані з вивченням навколишнього середовища та дослідницькі програми щодо окремих видів продукції та продуктів харчування.
2. Контроль та боротьба зі шкідниками і хворобами рослин й тварин, а також розробка систем їх попередження.
3. Навчання загальне та спеціальне, а також

матеріальне забезпечення навчального процесу.

4. Надання консультативних послуг та організація роботи дорадчих служб, забезпечення передачі інформації та результатів наукових досліджень до виробників і споживачів продуктів харчування.
5. Інспекція продуктів харчування стосовно їх впливу на здоров'я людей, безпеку харчування та дотримання встановлених стандартів.
6. Послуги в сфері маркетингу і ринкового просування конкретних продуктів харчування. При цьому до цих послуг не відносять витрати, які впливають на зниження реалізаційних цін та забезпечують прямі вигоди споживачам.
7. Розвиток інфраструктури: електрифікація; дороги та інші транспортні комунікації; ринкова інфраструктура, в тому числі в портах; водопостачання, дамби і дренажні системи; програми покращення навколишнього середовища. У всіх випадках витрати мають спрямовуватися тільки на підготовку проектів та капітальне будівництво і мати загально-суспільний характер. Кошти не можуть спрямовуватися конкретним господарствам та покривати поточні витрати.

Крім цих загальних заходів держава може також надавати послуги сільськогосподарським виробникам через інші урядові програми. Однак всі ці заходи мають витримувати два основні критерії, про які йшла мова вище. До таких заходів та програм відносять:

- Створення, відповідно до норм національного законодавства, державних резервних фондів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування з метою забезпечення продовольчої безпеки. Такі закупівлі продукції мають бути прозорі, здійснюватися за поточними ринко-

вими цінами (як закупівля так і реалізація);

- Підтримка населення з низькими доходами шляхом надання відповідних субсидій або талонів на придбання продуктів харчування. Це мають бути прозорі прямі адресні виплати. Продукти харчування на ці цілі держава закуповує за ринковими цінами та реалізує їх також за поточними ринковими цінами;
- Прямі виплати виробникам сільськогосподарської продукції на підтримку їх доходів, куди входять як грошові так і натуральні виплати. Ці виплати не повинні мати викривляючого впливу на торгівлю чи виробництво, або цей вплив має бути мінімальним і не стосуватися цінової підтримки виробництва та здійснюватися через урядові бюджетні програми;
- Не пряма підтримка доходів, яка не пов'язана з обсягами виробництва та цінами на продукцію;
- Урядові програми страхування доходів сільськогосподарських виробників та часткової компенсації їх зниження порівняно з середнім рівнем за попередні 3–5 років у випадку неврожайних років чи стихійних лих. Такі програми також не пов'язані з обсягами виробництва та цінами на продукцію;
- Підтримка програм страхування на випадок стихійних лих та хвороб рослин і тварин;
- Підтримка програм, спрямованих на структурну перебудову шляхом вилучення з товарного аграрного виробництва працівників передпенсійного та пенсійного віку або переведення працівників у несільськогосподарські сфери діяльності з відповідними грошовими компенсаціями;
- Підтримка програм, спрямованих на структурну перебудову шляхом вилучення з товарного аграрного виробництва

землі, худоби та інших виробничих ресурсів;

- Платежі, пов'язані з охороною навколишнього середовища;
- Платежі, пов'язані з програмами підтримки господарств, що знаходяться в регіонах з несприятливими природнокліматичними умовами для ведення сільського господарства. Такі програми також не пов'язані з обсягами виробництва та цінами на продукцію.

Таким чином у рамках обмежень СОТ щодо фінансування державою сільського господарства існує широкий спектр заходів та програм бюджетної підтримки аграрних виробників. Тенденція розвитку сільськогосподарської політики у більшості країн-учасників СОТ – зміщення акцентів в напрямку заходів зеленої скриньки і скорочення "традиційних" заходів ринкової та цінової підтримки (РЦП), таких як інтервенційні закупки і різноманітні субсидії. В ЄС, наприклад, РЦП складала близько 91 % загальної підтримки сільського господарства в 1986–1988 рр., але її частка в 2000–2002 скоротилась до 61 %. Започаткована в червні 2003 "Реформа Фішлера" в сільському господарстві ЄС суттєво зменшить частку РЦП шляхом надання фермерам виплат, що не залежать від обсягів виробництва.

Чому країни, такі як ЄС, скорочують РЦП і ширше використовують заходи зеленої скриньки? Існують три основні причини, які також мають місце і в Україні. По-перше, ринкова і цінова підтримка сільськогосподарських виробників має викривляючий вплив на виробництво і торгівлю. Це, в свою чергу, шкодить інтересам торгових партнерів і призводить до суперечок у сфері торгівлі, які можуть поширитись на інші галузі економіки. Отже, удосконалення сільськогосподарської політики необхідне для стабілізації і покращення міжнародних торговельних зв'язків. В Україні

окремі представники аграрного лобі у Верховній Раді та уряді, здається, готові пожертвувати членством країни в СОТ для того, щоб захистити право використовувати РЦП в сільському господарстві і не розглядають можливого катастрофічного впливу такої підтримки на торговельні зв'язки України в цілому і на перспективи довгострокового економічного розвитку.

По-друге, РЦП – це дуже неефективний спосіб підтримки сільськогосподарських виробників. Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) нещодавно опублікувала детальний аналіз, який демонструє неефективність РЦП. Наприклад, використовуючи заходи РЦП, такі як система інтервенційних цін (яка, до речі, підтримується в Україні більшістю політиків), для того щоб збільшити дохід сільськогосподарського товаровиробника на 1 гривню, необхідно забрати 3 або 4 гривні у споживачів і платників податків. Виплати на підтримку доходів сільськогосподарських виробників, що не пов'язані з цінам чи виробництвом ("зелена скринька") є ефективнішими і близько 90 % від кожної гривні такої підтримки надходить до виробника. Іншими словами, навіть якщо б РЦП не загрожувала торговельним стосункам України з іншими країнами і відповідала вимогам СОТ, українські політики повинні уникати такої підтримки лише тому, що це є неефективна політика.

По-третє, світовий досвід свідчить про те, що заходи зеленої скриньки – найкращий спосіб забезпечити стабільне зростання сільськогосподарського сектору. РЦП, зазвичай, спрямована на підвищення доходів сільськогосподарських виробників, але вона не сприяє підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору в довготривалій перспективі. ЄС є чудовим прикладом цього: незважаючи на надання дорогої ринкової і цінової підтримки протягом десятиріч, сільське господарство залишається

неефективним і залежним від державної підтримки. Різниця між РЦП і заходами зеленої скриньки може бути проілюстрована як різниця між витратами коштів на споживання (тобто короткострокове задоволення) і на інвестиції (тобто довгострокову вигоду). Заходи зеленої скриньки, особливо такі як підготовка кадрів, дослідження і консалтингові послуги, є інвестиціями і, на нашу думку, вони повинні бути осередком сільськогосподарської політики.

Звичайно, сільськогосподарські виробники звикають до РЦП. Країни такі як ЄС не можуть відмовитись від цієї підтримки негайно, тому що фермери звикли до неї. Отже, процес реформування сільськогосподарської політики, тобто зміщення акцентів від РЦП до заходів зеленої скриньки, відбувається повільно. Деякі багаті країни, сільське господарство яких не має порівняльних переваг (наприклад, Норвегія, Швейцарія і Японія) наполягають на потребі використувати РЦП. Однак в країнах, що є найбільшими світовими експортерами сільськогосподарської продукції (Австралія, Канада, ЄС і США) спостерігається чітка тенденція до більш широкого використання заходів зеленої скриньки, що обумовлено потребою зменшувати державні витрати на сільське господарство і відповідати вимогам СОТ. Українські політики мають чудову можливість уникнути негативного впливу РЦП і розпочати таку сільськогосподарську політику, яку хочуть відновити більшість найважливіших конкурентів на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Обмежені фінансові ресурси необхідно інвестувати в майбутнє сільського господарства, а не витрачати їх на "минуле" і заходи зеленої скриньки є ідеаль-

ним засобом для інвестицій в науку, технології, менеджмент і інфраструктуру, чого і потребує українське сільське господарство для того, щоб бути конкурентоспроможним в найближчому майбутньому.

Обсяги фінансування заходів зеленої скриньки в 2002 склали 907 млн грн., або приблизно \$170 млн. Порівняно із загальною підтримкою сільського господарства (3,5 млрд грн в 2002 році) і, порівняно із потребою сільського господарства в інвестиціях, ця сума є незначною. Витрати на заходи зеленої скриньки повинні бути збільшені, і ці заходи повинні бути профінансовані в повному обсязі.

Більшість заходів "зеленої скриньки" відповідають інноваційному розвитку сільського господарства. Рух від екстенсивного до інтенсивного, науково місткого сільського господарства забезпечується тільки через інноваційний процес і, зокрема, через значні інвестиції в освіту і наукові дослідження. Інноваційний процес має бути складовою аграрної реформи і особливо на новій поточній її стадії, яка розпочалася з 2000 року після започаткування системних змін у сільському господарстві, мається на увазі реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств у приватні ринкові структури, паювання майна та приватизація землі. Інноваційний процес має виступати інтеграційним і стимулюючим інструментом переходу до нової стратегії аграрної політики, а саме комплексного розвитку сільської місцевості, де поряд із виробничими питаннями стоять питання розвитку малого бізнесу на селі, сільської інфраструктури, і загалом соціального розвитку сільської місцевості.